Зимового ранку під'їжджав я до однієї з якутських управ (рід нашої волості). Сивувасте світлечко розливалось по пухкому снігові, над покрівлями кількох руських хатин звивався привітний димок, клубками розсипаючись у повітрі. Зморені коні ледве перебирали ногами,— я їхав під недорід: сіна не косили, скотина дотяглась до краю і падала серед дороги. Скрізь мене вражала бідота, скрізь передо мною вставали картини нелюдського існування, скоро я заходив до якутської юрти (міське житло — хлів, обмазаний кізяками, з товстими крижаними вікнами) або стрівався з тубільцями. Брудні вищ усякої можливості, з остудженими носами та щоками, понайбільше сліпі або косі,— отакими були переважно мої перші знайомці. Серце стискалося на вид країни — суворої та нещасної.

Ось заманячив на пригорі якийсь хмурий, обдертий будинок; загавкали собаки.

— Школа! — звернувся до мене в тій хвилі мій візник.— А от і управа! — додав він, показуючи рукою на другий будинок — ще дужче обдертий та невиглядний Услід за тим візник моторно виплигнув із саней — приїхали. Я позирнув на управу: вітер грюкав пошматованою вивіскою об стіну, рвав дошки з криші; від усього подихало сном та пусткою. В управі, проте, повставали: оклецькуватий писар з якутів зітхав, протираючи очі; його помічник шамотів паперами; до кухні набирались людці, що все були такі ж голодрані та замурзані, яких уже мені доводилось бачити. Писар повітав мене з добродушною ласкою, що так подобала його годованій постаті; господарка, досить принадна молода якутка, турбувалась коло самовара. Любо пригрітись у затишку після цілих тисяч верстов лихого подорожування по сльоті або холоді; любо нарешті зобачити близький кінець настогидних митарств, хоча б тебе навіть провадили до пекла,— любо принаймні на одну-дві години... а там... змучена думка не сягає далеко, переболілі кості прагнуть відпочинку, щоб завтра защеміти ще дужче, ще гірше... Незабаром і мій шлях кінчиться; часом аж страшно було згадати про те... Але в ту мить я тільки бажав погрітись, перепочити... Кухлик, другий чаю покріпили мене трохи; приємна теплінь

розливалася по задублому тілу... Забутися б від усього, набратися сил після стількох літ задухи, самоти, розпуки, хороб; забутися б... Так де!.. Передо мною появляється скулений, сухий, в лахмітті дідусь-якут, покірно схиляє голову і починає кланятись раз за разом. Я не знав, до чого воно йдеться.

— Тойон, тойон! (Пане, пане!) — повторяв дідусь, кланяючись.

Він став щось висловлювати по-якутськи швидко та палко, але що, я не міг розібрати. Одно хіба я зрозумів відразу: що це був не звичайний старець-прохач, яких незліченна сила поміж якутами, а що тут, певно, криється якась "образа", ремство на людей або долю, словом — що-небудь схоже. Мені здалося навіть, що обличчя дідусеве не раз мінилося, а на віях тремтіли каплини сліз.

— В чому річ? Чого йому треба?

Писар і кілька інших зареготались.

— Шалений... до всіх в’язне... вештаючий... Чимало тут таких... Баратур, баратур! (Гайда!) — гнав писар "вештаючого".

— Та з якої ж ради він до всякого в’язне?

— Ет... Не забалакаєш з ним... сам не тямить, чого йому треба; ремствує на всіх і все... дурниці верзе... Чимало тут таких... про сіно... про ставки... про недоїмки... дурниці, одно слово, верзе... Баратур, баратур, акари! (Гайда, гайда, дурню!)

Прохач заморгав очима і, зігнутий, пригноблений, пішов нерівною, хиткою ходою до дверей. Почувся гамір серед люду,— сміялися, очевидячки, з "безглуздого", той мовчав понуро, напружено, від часу заглядаючи крізь двері.

— Баратур, баратур, Червоний Жупан!.. Його, бачте, Червоним Жупаном величають у нас,— додав писар, звертаючись до мене.

Червоний Жупан, видно, не хотів вгамуватись, стовбичив край порога, усе поглядуючи на наш бік.

Запрягли коненят, і я виїхав з управи. Минуло з тиждень. Я опинився "на місці", верстов сто за управою, в невеличкій якутській юрті; зацікавлені якути просто не давали мені спокою спочатку. Одного ранку, коли я ще був у ліжку, передо мною знову станув скулений, сумний, "вештаючий" Червоний Жупан. Знову поклони, знову палкі несподівані зливи — немов просьби, немов ремства, немов бог знає й що... Я нічогісінько не розумів по-прежньому; я чув, що не маю чим помогти, а що помогти було б треба,— помогти не шматком хліба або пучкою чаю, а чимось іншим, більш дійсним. Довго силкувався пересвідчити мене в чомусь Червоний Жупан, довго дивився на мене журно та докірливо і вийшов — смутний, невдоволений. Таке повторювалося кілька разів. Потроху я обізнався і з особою Червоного Жупана, і з його "шаленством". Червоний Жупан жив самотою, а колись у нього малась дружина і дітки. Був то якут середнього достатку — мав юрту, десятків два худоби, сіножатку, словом, усе, без чого якут-господар стає "барахсаном" (сіромахою). Але ось усяке лихо посунулося на голову Червоного Жупана: жінка вмерла з родин, дрібнят роздав по людях, де вони спочатку посліпли, а потім також перемерли. До управи налетів вихром якийсь урядник-слідчий, і Червоного Жупана докупи з іншими потягли на його грізні очі. Тут Жупанові виголосили досить зрозуміло, що він кілька літ не платить податків, а мусить вистачити безодмовно... Даремно божився та присягався Червоний Жупан, що до остатньої копійчини все вносив князеві (так якути величають своїх старостів),— квитків у Жупана не лишилося, а староста (о, тямуща людина отой староста!) "знать не знає, відати не відає". Продав Жупан дещо з худібчини, збув за безцінь роками придбане сінце: все загарбав оте один з управських глитаїв, що пильно сидів на сторожі, сплативши частину незліченної недоїмки Жупанової. І почали осідати злидні сірому Жупана, почав він підпадати з року в рік, поки не зробився старцем без повороту; юрта його розвалилась, нової

будувати не став,— дарма праця... До того на Жупана почало щось находити... Зажурився Жупан над своєю гіркою долею і заплакав; ніхто не бачив, правда, його сліз, але багацько людців чули, як виспівував Жупан, їдучи на бику верхи, про своє тяжке життя, виспівував про худобу та сіно, що вже їх нема й не буде, жалівся на неправду людську; то справді були ридання душі — ображеної та наболілої. Потім Жупана мов вода змела: згинув кудись і пропадав безвісти; довгенько щось не було, як ось виявився і здивував людей своїм несподіваним шаленством. Жупан вишукував спосіб зарадити лихій долі таких, як сам, бідарів: треба було тільки спустити одно чимале озеро в річку,— от вам і сіножаті, і все... Прочумайся, голото; послухай, що тобі радять... Думка ця тупо засіла в мозку знищеного [2] Жупана і не давала спокою. Насамперед він удався з нею до голови та князів (старостів), а потім звернувся і до звичайного сірого люду. Насміхами та знущанням відповіли Жупанові... Даремно розмовляв Жупан про свої мари-привиди: снились йому, буцім вийшов з озера водяний дух у поставі бика і став битися з духом суходолу, що також у бичачій поставі пасся по луці; страшенно билися, але нарешті дух суходолу поборов духа водяного; даремно Жупан бачив у тім привиді вказуючий палець божий,— все оставалося голосом серед пустині.

Почув Жупан, що до управи приїхав "улахан тойон" (великий пан) справник — і зараз до його; кланяється, просить; очі горять блиском надії та відради... на жаль, передвчасної. Вислухав пан і зареготався.

— Піп, бігме, піп; просто хоч у проповідники... оце так дідусь... і де в бога впійметься... Ризи б тобі, та й годі... Тривай лишень...

Погрібся пан у скриньці, пошукав нашвидкуруч і витягує нічний червоний жупан.

— Оце тобі, попе, й ризи — не треба кращих... Козак, вдягни його!

І покотився з реготу. Вдягли дідуся в панське убрання. Боже, скільки сміху було та знущання!

— Червоний Жупан! Червоний Жупан! — загриміло по всіх кутках управи,— і прилипло те ймення навіки. Понурив голову Червоний Жупан; бачить, що не дійти йому "правди", поклонився низько і вийшов. Тиск люду гнався за ним.

— Гей, бийте у дзвони... служба буде... попа нового настановили...— і жорстокі гигашки покривали ті грубі дітькливі жарти.

І побрів собі Жупан один зі своєю думкою — незрозумілий, оганьбований. Але те його не зраджувало. Ні одного тойона (пана) не пропускав Жупан, щоб не висловитись перед ним, не поділитись думкою, не попрохати запомоги. До владики його не пустили; тоді Жупан почав перепитувати крізь вікно і був допущений.

— Безглуздий, ваше преосвященство! — доклав якийсь тойон управський; владика махнув рукою,— і вивели Жупана без нічого.

Не залишив Жупан підмовляти до своєї думки і звичайних людців, подавав просьби до всяких осіб, але все по-дурному. Жупан зробився "притчею во языцех".

Раз якось я підійшов до річки... Був кінець серпня. На березі метушились люди: насипали хлібом та картоплею пліт, щоб гнати в город.

Крик, галас, біганина. Серед плоту я зобачив і Червоного Жупана — він був зворушений, виявляв нетерплячку, галасував до гурту. Я підійшов — поздоровкався. Червоний Жупан покидав наші краї: ціле літечко він прокосив у якута, хазяїна плота, щоб той довіз його при нагоді до города; відти Червоний Жупан зважився іти пішки, Христовим іменем, аж до Якутська, все з тією ж думкою, щоб запомогти бідарям.

Він був певний, що його діло — праве і що не може відмовити йому "справжнє начальство".

Лаштування скінчилось,— пліт попхався за водою.

Звичайно скулений, Червоний Жупан стояв тепер випрямившись посеред плоту і міцним голосом давав порядок. Ніхто не слухав його, не звертав жодної уваги, але те йому було байдуже, не спиняло нітрохи,— на душі легко і любо. Мимоволі пригадалися мені "безглузді" пошукачі усяких правд серед нашого знедоленого люду,— і з тяжким почуванням я покинув берег.

Червоного Жупана я не бачив більш...

1894 року